

פרשת ויגש

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד טבת תשע"ו • גליון 126

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

מוקדש לעילוי נשמת מרת חמותי הרבנית רג'ין בת מזל עטייה זצ"ל

חובתו של אב בישראל

הקניית מטען רוחני לילדיו

ראשי פרקים:

יהודה מנסה לעורר אמפתיה ◊ הלבבות יגידו סודות נעלמים ◊ בפרשת עגלה
 ערופה הייתי עוסק ◊ יעקב רוצה לראות את הנס בעיניו ◊ יעקב רואה שיוסף נשאר
 בצדקו ◊ תופעת פריקת העול בגלל רפיון אמונה בעולם הנצח ◊ אמנות כיוון החץ
 אל המטרה ◊ חשבון נפש של אב בישראל

מקורות עיקריים:

אור החיים בראשית מד, יח ◊ בראשית רבה צד, ג ◊ אלשיך בראשית מה, כו ◊
 אור החיים בראשית מו, ל ◊ ציפית לישועה פרק א ◊ יסודות החינוך ח"א עמ' ס ◊
 יסודות החינוך ח"ב עמ' קלד

יהודה מנסה לעורר אמפתיה

פרשת ויגש נפתחת בויכוח מופלא שמתנהל בין יהודה ליוסף זמן קצר לפני שיוסף מתוודע אל האחים, וכך
 נאמר:

"ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדני ידבר נא עבדך דבר באזני אדני ואל יחר אפך בעבדך כי כמוד
 כפרעה: אדני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח: ונאמר אל אדני יש לנו אב אב זקן וילד
 זקנים קטן ואחיו מת ויותר הוא לבדו לאמו ואביו אהבו"¹.

אחרי שיוסף דיבר קשות והתנכר אל האחים, יהודה מנסה לעורר אצלו יותר אמפתיה, הוא מבקש לספר לו
 את הסיפור המשפחתי הנוגע ללב שעבר עליהם, ובכך לשפר את היחסים.

"ותאמר אל עבדך הורדהו אלי ואשימה עיני עליו: ונאמר אל אדני לא יוכל הנער לעזב את אביו
 ועזב את אביו ומת: ותאמר אל עבדך אם לא ירד אחיכם הקטן אתכם לא תספון לראות פני:

¹ בראשית מד, יח-כ.

וְהִי כִּי עָלִינוּ אֶל עֲבֹדְךָ אָבִי וַנִּגַּד לְךָ לֵאמֹר אָבִינוּ שָׁבוּ שָׁבוּ לָנוּ מֵעַט אַכְלָ: וַיֹּאמֶר לֹא נוּכַל לָרַדְתָּ אִם יֵשׁ אַחֲיָנוּ הַקָּטָן אֲתָנוּ וַיִּרְדְּנוּ כִּי לֹא נוּכַל לָרַאֲוֹת פְּנֵי הָאִישׁ וְאַחֲיָנוּ הַקָּטָן אֵינְנוּ אֲתָנוּ: וַיֹּאמֶר עֲבֹדְךָ אָבִי אֲלֵינוּ אַתָּם יְדַעְתֶּם כִּי שְׁנַיִם יִלְכְּדָה לִּי אִשְׁתִּי: וַיֵּצֵא הָאֶחָד מֵאִתִּי וַיֹּאמֶר אֶךָ טָרַף טָרַף וְלֹא רָאִיתִיו עַד הַנָּה: וְלִקְחָתֶם גַּם אֶת זֶה מֵעַם פְּנֵי וְקָרְהוּ אֶסוֹן וְהוֹרְדָתֶם אֶת שִׁבְתִּי בְרָעָה שְׂאֵלָה².

יהודה מנסה לשבור את היחס החשדני והמאיים שקיבל את פניהם, ולהחליפו ביחס של הבנה וסיוע, ולשם כך הוא פונה אל הרגש ומספר על האסון המשפחתי שפקד אותם, הוא מספר על האח שנטרף ועל אבלו של האב הזקן, ומתאר בצבעים עזים את הרגישות הגדולה שכרוכה בנתינת בנימין בבית הסוהר.

"וְעַתָּה כְּבֹאִי אֶל עֲבֹדְךָ אָבִי וְהַנְעֵר אֵינְנוּ אֲתָנוּ וְנִפְשׁוּ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ: וְהִיָּה כְּרֵאוֹתוֹ כִּי אֵין הַנְעֵר וּמֵת וְהוֹרִידוּ עֲבֹדֶיךָ אֶת שִׁבְתִּי עֲבֹדְךָ אָבִינוּ בְּיָגוֹן שְׂאֵלָה: כִּי עֲבֹדְךָ עָרַב אֶת הַנְעֵר מֵעַם אָבִי לֵאמֹר אִם לֹא אָבִיאֲנוּ אֵלֶיךָ וְחֻטְאֵתִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים: וְעַתָּה יֵשֵׁב נָא עֲבֹדְךָ תַּחַת הַנְעֵר עֲבֹד לְאֲדָנִי וְהַנְעֵר יַעַל עִם אָחִיו: כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי וְהַנְעֵר אֵינְנוּ אִתִּי פֶּן אֶרְאֶה בְרָעָה אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת אָבִי"³.

גילוי הלב של יהודה בפני מושל מצרים מעורר תמיהה, מדוע חשב שעלילות משפחתו מעניינות את ראשי האימפריה המצרית, הלוא מאז ומעולם לא התחשבו צוררי היהודים לדורותיהם בכאבם של יהודים.

"אור החיים" הקדוש⁴ מבאר, שכשיהודה ניגש למושל מצרים, הוא מבקש על ידי כך לבקע את המחיצה הרוחנית והתרבותית שמפרידה ביניהם. לשם כך הוא פונה אל הרגש האנושי, וזו לשונו:

"ויגש אליו - צריך לדייק, למה הוצרך לומר 'ויגש' אחר שקרוב אליו היה ומדבר עמו עד עתה..."

ובדרך דרש יתבאר אומרו 'ויגש אליו' על דרך אומרו 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם' (משלי כז, ט), ולזה נתחכם יהודה להטות לב יוסף עליו לרחמים והקריב דעתו ורצונו אליו לאהבו ולחבבו כדי שתתקרב דעתו של יוסף אליו לקבל דבריו ופיוסו, והוכרח לעשות כן לצד שמן הטבע לא יחבבו בני יעקב עובדי עבודה זרה, כי 'לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים' (תהלים קכה, ג) וממזג נפשם לשנוא אשר בשר חמורים בשרם, לזה הוצרך לפי שעה להפך המוטבע ולהגישו בלבבו ולהשיבו בתוואני דליביה".

יהודה צריך להתגבר על הכוחות הפנימיים שלו ולעמוד מול "הגוי הערל" הזה ולדבר אתו דברי פיוס. יש זמנים שבהם אין מנוס מזה, "תעלא בעידניה סגיד ליה"⁵.

הלבבות יגידו סודות נעלמים

יש כאן דבר נוסף שהוא יסודי ביותר. בפסוקים המתארים את המפגש הראשוני בין יוסף לאחים עם ירידתם למצרים, נאמר: "וַיִּכַּר יוֹסֵף אֶת אָחִיו וְהֵם לֹא הִכְרָהוּ"⁶, ושם מבאר "אור החיים" הקדוש:

"ויכר יוסף וגו'. פירוש, הגם שהוא הכירם לצד שהניחם בחתימת זקן ומטבע אנושי כשתיולד, הידיעה בלב א' מהשניים, גם בלב השני יתעורר בחינת הזיכרון, כי הלבבות יגידו סודות נעלמים,

² בראשית מד, כג-כט.

³ בראשית מד, ל-לד.

⁴ אור החיים בראשית מד, יח.

⁵ מגילה טז ע"ב. דהיינו, אף השועל השפל. כששעתו מצלחת יש להשתחוות לו ולכבדו.

⁶ בראשית מב, ח.

כאומרם 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם' (משלי כז, יט), וידקדקו בעיניים במצח בדיבור והידיעה הולכת וגדלת עד שישלים הבחון, אף על פי כן מודיע הכתוב שהם לא הכירוהו, והטעם לצד ראותו ברום המעלות החליטו הבחינה והרחיקו מליבם מחשוב דבר זה".

כשאנו מתבוננים במישהו ואנחנו יודעים עליו משהו, המבט שלנו משתנה. אם ידוע לנו שמי שעומד לפנינו הוא רופא גדול, נתבונן עליו בעין מכבדת, ואם ידוע לנו שמדובר בעבריין, נתבונן בו בחשדנות. כשאנשים נפגשים ומביטים זה בזה, באופן טבעי כל אחד קורא את מבטו של השני ומגיב בהתאם. כשצד אחד משדר גילוי לב ופתיחות, גם הצד השני נפתח כנגדו. קוראים לזה 'שפת גוף', הבעות הפנים ואופי התנועות של שני הצדדים, מלמדים על המהלך הנפשי שעובר על כל אחד.

כשיהודה ניגש ליוסף, הוא מנסה לעורר את רגש ליבו, ולשם כך הוא מגייס את כל אבריו, הוא מדבר עם הפה והלב, המצח והעיניים, ועל ידי כך הוא מרכך את יחסו של מושל מצרים, שעד עתה היה קשה ומתנכר. לאור זאת ניתן להבין בדרך נוספת מדוע יהודה מגולל בפני מושל מצרים את עלילות המשפחה. מבעד ליחס המנוכר, יהודה מזהה במבטו של יוסף, רגש פנימי של 'אחוה' ואמפתיה, ולשם הוא מכוון.

בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק

בהמשך הפרשה מסופר כיצד יוסף מתוודע לאחיו ומזמין את המשפחה לשבת בארץ גושן וליהנות מחיי רווחה, והמשפחה נענית להזמנה. יעקב אבינו מתבשר בבשורת 'עוד יוסף חי', ומתקשה להאמין.

"וַיַּעַל מִמִּצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן אֶל יַעֲקֹב אָבִיהֶם: וַיִּגְדּוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי הוּא מֵשֵׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפֹּג לְבוֹ כִּי לֹא הָאֱמִינ לָהֶם: וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דְּבָרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם וַיֵּרָא אֶת הָעֵגְלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לְשֵׂאת אֹתוֹ וַתַּחֲי רֹחַ יַעֲקֹב אָבִיהֶם: וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי אֲלֵהָ וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרִם אָמוֹת"⁷.

חז"ל⁸ עומדים על תחושתו של יעקב למשמע הבשורה, ומוצאים רמז בפסוקים לסוגיה האחרונה שבה עסק יוסף עם אביו לפני עשרים ושתיים שנה, בטרם הושלך לבור ונמכר לישמעאלים, וזו לשונם:

"וַיַּעַל מִמִּצְרַיִם וַיִּגְדּוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וַיִּפֹּג לְבוֹ, תני רבי חייא: מה טיבו של בדאי הזה, אפילו אומר דברים של אמת אין מאמינים אותו.

'וירא את העגלות', ...רבי לוי בשם רבי יוחנן בר שאול: אמר להם, אם יאמין לכם הרי מוטב, ואם לאו, אתם אומרים לו, בשעה שפרשתי ממך, לא בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק! הדא הוא דכתיב: 'וירא את העגלות ותחי רוח'."

פרשת עגלה ערופה זו פרשיה שנוגעת לשפיכות דמים, כשמוצאים בארץ ישראל יהודי הרוג מוטל על הארץ ולא נודע מי הרגו, יוצאים חמישה חכמים מבית הדין הגדול שבירושלים ומודדים את המרחק שבין ההרוג לערים הקרובות אליו.

לאחר שנודעה העיר הקרובה ביותר אל ההרוג, קוברים את ההרוג במקומו, וזקני העיר הסמוכה מביאים עגלה, יורדים אל נחל ששותף בחזקה ועורפים את ראשה. לאחר מכן, הם רוחצים את ידיהם ואומרים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו", והכהנים אומרים: "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה'", ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל".

⁷ בראשית מה, כה-כח.

⁸ בראשית רבה צד, ג.

זה מזכיר לנו את מה שקרה ליוסף, יוסף הושלח לבור שיש בו נחשים ועקרבים, אם לא היו מוציאים אותו משם, בדרך הטבע הוא לא היה יוצא משם חי. פרשת עגלה ערופה מחזירה אותנו למה שאירע ליוסף לפני עשרים ושתיים שנה, זו הפרשיה שבה אחזו יעקב ויוסף באותו זמן, ומאז הפרשיה הזו לא עוזבת את יוסף. ניתן לומר שיוסף מבקש לרמוז לאביו, שעל אף החיים במצרים ועל אף התפקיד הרם שהוא נושא על כתפיו, עדיין הוא עסוק בתורת אביו, באותה פרשיה שבה עסקו לפני עשרים ושתיים שנה. ואז באה תגובת יעקב אביו:

"ויאמר ישראל רב', רב כוחו של יוסף בני, שכמה צרות הגיעוהו ועדיין הוא עומד בצדקו הרבה ממני, שחטאתי שאמרת 'נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ, כז), ובטוח אני שיש לי במה רב טובך".

יעקב רוצה לראות את הנס בעיניו

כאמור יעקב אבינו מתקשה להאמין לבשורת 'עוד יוסף חי', ויחד עם זאת הוא מתקשה להאמין שאם אכן נשאר חי, נשאר גם בצדקו, וכך כותב רבי משה אלשיך⁹, בעל ה"אלשיך" הקדוש¹⁰:

"ועדיין 'ויפג' כו', כי היתה האמנתו רפויה בליבו, על כן הוסיפו וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם המורים צדקתו ושאלקים עמו, וישימהו לאדון לכל מצרים, ואשר רוח אלקים בו, ושידע מנין רד"ו, ושהוא ידע שעתיד לירד בשלשלאות ולכן שירד עתה בכבודו אליו... והוראת פניו להם כי כל זה יורה כי צדיק וישר הוא. ולהורות אשר הוא מושל הראה לו העגלות אשר שלח יוסף שהם עגלות מלכות. אז כאשר ראה העגלות המורות אמיתת בשורת כי הוא מושל, מזה נתן אל ליבו כי גם הבשורה הראשונה כי עודנו צדיק אמת היא, שאם לא היה צדיק לא היה מרים ראש, כי היה מזל מצרים מחייב שעבד לא יעלה במעלות. ואז ותחי רוח יעקב כי שמח ושרתה בו רוח הקודש, כאשר בתחילה עד אשר לא קפץ עליו רוגזו של יוסף".

בהמשך מבאר ה"אלשיך", שיעקב אבינו ביקש לראות את יוסף בעיניו, כדי לחזות בפלא הזה, שנער שעבר את גיל ההתבגרות שלו בתוך תועבת מצרים, נשאר שלם בצדקותו, וזו לשונו:

"או יאמר הנה דבר רב וגדול הוא עוד יוסף בני חי וצדיק, ואני כמעט קשה להאמין, להיותו במקום זימה, לכן לא תתקרר דעתי עד 'אלכה ואראנו' ואכירה בפרצוף פניו אם צדיק הוא אם איך".

יעקב אבינו מבקש לראות את הנס הזה במו עיניו, איך יכול להיות שאדם מישראל מצליח לשמור על קומתו הרוחנית ועל שפיות דעתו בתוך טומאת מצרים.

יעקב רואה שיוסף נשאר בצדקו

ישנה מילה שחוזרת על עצמה שוב ושוב בפסוקים אלה, והיא 'חיים' - "העוד אָבִי חַי"¹¹, "עוד יוֹסֵף חַי"¹², "וְתַחֲי רֹחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם"¹³, "עוד יוֹסֵף בְּנֵי חַי"¹⁴. לאור האמור ניתן להבין שהמילה חיים כאן איננה רק

⁹ רבי משה אלשיך (אדריאנופול-סלוניקי-צפת), הרס"ח-השנ"ג - מרבני צפת, מחבר ספר "תורת משה" - פירוש לתורה על דרך הסוד וספרים נוספים על הנ"ך. נולד באדריאנופול שבתורכיה ולמד אצל גדולי הדור דאז, רבי יוסף טאיטצק ורבי יוסף קארו. עלה לארץ ישראל בשנת הרצ"ה, התיישב בצפת, והיה חבר בבית דינו של רבי יוסף קארו. תלמידו המפורסם היה רבי חיים ויטאל (שהיה גם תלמידו של האר"י).

¹⁰ אלשיך בראשית מה, כו.

¹¹ בראשית מה, ג.

¹² בראשית מה, כו.

ההפך ממיתה, אלא מלאות של חיים, חיים בעלי משמעות ותכלית, "חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים", זה היסוד והשורש לעבודת ה' שלנו.

בהמשך הפרשה, בדברי יעקב ליוסף בנו, מופיע ביטוי מיוחד:

"וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף אֲמוֹתָה הַפְּעַם אַחֲרֵי רְאוֹתִי אֶת פְּנֵיךָ כִּי עוֹדֶךָ חִי"¹⁵.

כלומר עכשיו, אחרי שיעקב ראה את יוסף בנו חי, הוא יכול למות. מבאר "אור החיים" הקדוש שם:

"וַיֹּאמֶר וְגו' אֲמוֹתָה הַפְּעַם וְגו'. טַעַם אֹמְרוֹ 'הַפְּעַם', פִּירוֹשׁ לְהִיּוֹת שֶׁאִמְרָה 'כִּי אֵרָד אֶל בְּנֵי אֲבִל שְׂאוּלָה', עֵתָה אֹמֵר, לֹא אֶרְאֶה הַשַּׁחַת.

עוֹד נִרְאֶה לוֹמֵר בְּדַקְדוֹק אֹמְרוֹ 'כִּי עוֹדֶךָ חִי' וְלֹא הַסְפִּיק לוֹמֵר 'אַחֲרֵי רְאוֹתִי פְנֵיךָ', וְהַדְּבַר מוֹבֵן כִּי חִי הוּא.

גַּם צְרִיךְ לְדַעַת, לְמָה לֹא אֹמֵר יַעֲקֹב כֵּן כְּשֶׁבִשְׂרוּהוּ הָאֲחִים כִּי יוֹסֵף חִי, וּמְצִינֵנוּ שֶׁהָאִמִּין כְּשֶׁרָאָה הָעֵגְלוֹת 'וְתַחֲי רֹחַ' וְגו', וְמָה דְבַר חֲדָשׁ רָאָה".

"אור החיים" הקדוש שואל שתי שאלות:

השאלה הראשונה היא, מדוע הוסיף יעקב את המילים 'כי עודך חי' בדברו עם יוסף, ולא הסתפק במילים 'אחרי ראותי את פניך', הלוא אם ראה את פניו על כורחנו הוא חי?

והשאלה השנייה היא, מדוע רק עכשיו אומר יעקב 'אמותה הפעם', ולא בשעה שבשרוהו האחים את בשורת 'עוד יוסף חי'?

וכך הוא משיב:

"אכן כוונת דברי יעקב הם, כי הגם שנתבשר כי עודנו חי, זה הועיל לדעת שישנו במציאות, אבל עדיין ליבו דווי עליו לצד היותו בין האומות שפל עבד מושלים, אם עודנו בצדקותו ולא כהתה עינו ולא נס ליחו, או לצד היותו מובדל ממנו ונתון תוך הקליפות ובפרט טומאת מצרים.

ומה גם לצד מה שעברו מרוח הקודש, שאמר: 'טרוף טורף יוסף חיה רעה אכלתהו', ודבר ידוע הוא כי הצדיקים יותר יחפצו בהעדר הבן בהיותו בן מביש, ומה גם יעקב הצדיק, אשר על כן לא היתה שמחתו שלימה מספק זה עד 'ירא אליו', והכיר בו בפניו כי הכרת הפנים תענה באיש.

וכמו כן מצינו לצדיקים שלמים וכן רבים, שהכירו ברושם הפנים מעשה אדם, ומכל שכן יעקב אבינו שיכיר, לזה כשהכיר בו אמר אליו 'אמותה הפעם', פירוש הפעם הזאת בראייתך ולא מקודם כשנתבשרתי, והטעם 'אחרי ראותי פניך', והכרתי בהם שעודך חי, פירוש צדיק כמקודם, ולא נשתנה דיוקנך מכמות שהיה אלא עודך חי, כי הצדיקים קרויים חיים (ברכות יח ע"א). ונכון".

כלומר כשיעקב אבינו רואה, שאחרי כל התלאות, יוסף בנו נשאר בצדקו - יוסף זוכר את הלימוד המשותף שלו עם יעקב אביו, והוא זוכר את הקשר הנפשי שקיים ביניהם - הוא מבין שהמהלך החינוכי שלו נחל הצלחה.

¹³ בראשית מה, כז.

¹⁴ בראשית מה, כח.

¹⁵ בראשית מו, ל.

תופעת פריקת העול בגלל רפיון אמונה בעולם הנצח

בספר "ציפית לישועה"¹⁶ של בעל ה"חפץ חיים"¹⁷, כותב רבי ישראל מאיר מראדין בכאב, על תופעת עזיבת הדת שרווחה בתקופתו ועל מניעה, וזו לשונו:

"הנה בעוונותינו הרבים אנו רואין בכמה מקומות שנתמוטט הדת מאוד מאוד ומנתקין הבנים מילדותן מתורת ה', מה שלא היה כן באיזה שנים שלפנינו. וכאשר נחקה היטב על סיבת הענין, יש כמה דברים, ועיקר הסיבה הוא רפיון האמונה, שהאמונה בעולם הנצח, בשכר ועונש ובביאת המשיח ובכל יעודי התורה, היא נתנה אומץ לישראל בכל דור לישא כל המצוקות והתלאות ולעמוד עבור דתם במסירת נפש הן בעצמן הן את בניהם, שיפה היה האב לראות את בנו שחוט לעיניו על קדושת השם, להשיב נשמתו טהורה לאלקי השמים, מלראותו בגרם האושר אם חלילה יסלף דרכו מדרך התורה והמצוה".

הציפיה לישועה והאמונה הגדולה בעולם הנצח, כשהן שריונות עמוק בלב, הן נותנות כוח ותקוה וגורמות לאדם להיות מוכן למסור את הנפש למען דתו ואמונתו. אדם מישראל שגדל על יסודות האמונה ויודע שיש משיח ויש עולם הבא, שיש תכלית ויש מגמה אלקית, אז הוא מעדיף לראות את בנו שחוט על קידוש שמו יתברך ולא לראותו סר מדרך התורה והיראה.

דבריו החריפים של ה"חפץ חיים" מזכירים לנו את משפטו של בעל "אור החיים" הקדוש, המוזכר למעלה: "דבר ידוע הוא כי הצדיקים יותר יחפצו בהעדר הבן בהיותו בן מביש".

אמנות כיוון החץ אל המטרה

המשך של אותו רעיון אנו פוגשים בספר "יסודות החינוך"¹⁸ של רבי שמשון בן רפאל הירש¹⁹, הרש"ר הירש, ודבריו מחברים אותנו גם לימי החנוכה שעברו עלינו זה עתה, וכה דבריו:

¹⁶ ציפית לישועה פרק א.

¹⁷ רבי ישראל מאיר הכהן כגן (ראדין), התקצ"ח-התרצ"ג - מחשובי הרבנים בתקופה שלפני השואה, מגדולי הפוסקים ובעלי המוסר בעת החדשה, נמנה עם מנהיגי הדור במזרח אירופה, אף על פי שלא כיהן ברבנות או בכל משרה רשמית אחרת. נודע בכינויו "החפץ חיים" - כשם ספרו הראשון העוסק בהלכות לשון הרע. הקים בראדין ישיבה קטנה אשר בראשה עמד עד יום מותו, והיא הייתה לאחר זמן אחת הישיבות הגדולות בליטא. כתב ופרסם ספרים רבים בנושאי הלכה ומוסר, ולכתבו היתה השפעה רבה על אורח החיים היהודי בפולין ובליטא בימיו וגם בחוגים רחבים של היהדות בימינו. חיבורו החשוב ביותר הוא "משנה ברורה" שכתב על חלק "אורח חיים" של ה"שולחן ערוך". חיבור זה הוא החיבור ההלכתי היסודי ביותר שנכתב בדור האחרון וקנה לעצמו מעמד מכריע ביחס לספרי הלכה אחרים.

¹⁸ יסודות החינוך ח"א עמ' 5.

¹⁹ הרב שמשון בן רפאל הירש (רש"ר הירש) (גרמניה), התקס"ח-התרמ"ט - מהבולטים שבמנהיגי היהדות באירופה ומחשובי פרשני המקרא האחרונים. אבי שיטת "תורה עם דרך ארץ". בילדותו למד תורה מפי סבו ואביו. בהמשך אחת מהדמויות שהשפיעו עליו מאוד, היה הרב יצחק ברנייס, רבה של המבורג. בגיל עשרים נסע אל ישיבתו של רבי יעקב עטלינגר, בעל ה"ערוך לנר", ולאחר שנתיים וחצי בלבד של לימודים קיבל ממנו היתר הוראה. עם פרישת רבה של דוכסות אולדנבורג, נתמנה הרש"ר הירש בהמלצתו למחליפו והוא רק בן עשרים ושתיים. בתקופה זו התפלמס בחריפות עם מנהיגים רפורמים, וכן עם שונאי תנ"ך נוכריים, וחיבר את ספרו "חורב" על הסברת טעמי המצוות ומיון לסוגיהן. קודם לכן פרסם חוברת בשם "אגרות צפון". בשנת התר"א מונה לרבם של שני המחוזות המערביים של ממלכת הנובר, אוריך ואוסנאבריק, ועבר להתגורר באמין. שם המשיך בפעילותו הפולמוסית נגד הרפורמה תחת הסיסמה "האמת מתקיימת. השקר לא מתקיים", וכן הרבה לעסוק בחינוך ובגמילות חסדים. כעבור שש שנים נקרא לכהן כרבה הראשי של מורביה, משרה שלא היתה לה מקבילה באירופה מבחינת הסמכויות שניתנו לנושא בה. ממקום מושבו בניקלשבורג היה אחראי על חמישים ושתיים קהילות. בשנת התרי"א החליט לנטוש רבנות חשובה זו לטובת קהילת פרנקפורט, שם הקים בית ספר יתכן בו שולבו לימודי חול ולימודי קודש - "תורה עם דרך ארץ". בפרנקפורט חיבר הרב הירש את פירושו לתורה, לסידור

"דוגמא מזהירה למלחמה משותפת של אב ובניו, היא הדוגמא של מתתיהו הכהן הגדול ובניו. מי לא יזכור את הפסוק 'כחצים ביד גבור' בקראו את מעשיהם! בשעת מותו ידע מתתיהו, שהוא ממשיך לחיות בכל אחד מבניו. כל אחד מבניו היה נלהב לגמור את פעולתו. מדוע ידע זאת? מפני שכבר בחייו התמסרו למפעליו בנפשם. כמבוגרים נהיו בניו לחבריו, ידידיו ואחיו של אביהם. בתקופתו התחברו המדיניות היוונית וקלות דעתם של היהודים למטרה 'להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך' (תפילה בחנוכה). אבל מתתיהו ידע לשכנע את בניו שילחמו למען התכלית הנשגבה והנצחית: ללמוד, ללמד, לשמור ולעשות את תורת ה'.

בדוגמתו כיוון את חיצי - בניו - כגיבור, למטרת חייו: לחיות חיי תורה או למות על קידוש השם. כוחו של הגיבור ממשיך לפעול בחיצי גם אחרי שיצאו מידו, ואף על פי שמשקלם החומרי ימשוך אותם למטה, הרי בכל זאת יש בחץ כוח מספיק להתגבר על כל הגורמים הרוצים לדחות אותו ממסלולו שנקבע לו על ידי הגיבור. יתר על כן: הגיבור הביא בחשבון מראש את הכוחות המשתדלים להוציא את החץ ממסלולו, ועל כן כיוון את החץ לנקודה שהיא למעלה ממטרתו. הגיבור ידע שתפעלנה השפעות שונות על החץ לפני שיגיע למטרתו אבל בחישובו מראש את המטרה ואת הגורמים המפריעים, ניצל הגיבור דווקא את הכוחות האלה, להבטיח את קליעת החץ למטרתו הקבועה מבלי להחטיאה. כאן מכירים אנו שוב סוד חשוב בחינוך:

היינו, אסור לנו להעלים עין, ואפילו לרגע, מן הגורמים המשפיעים על הילדים מבפנים ומבחוץ, השואפים לדחות אותם מתכלית החינוך. על המחנך להצביע לפני תלמידיו על הסכנות האלו האורבות להם וללמדם להכיר את חובתם ואת תפקידם בתוך עולם מלא הסתה והדחה. שומה עלי לשדל אותם ולאמנם, להעלות את רוחם ואת נשמתם למעלה ממטרתם, כדי שכל הכוחות המפריעים לא יזיזום מתכליתם הנשגבה.

על כן נר חנוכה אינו מהווה מצוה אישית כשאר כל המצוות, אלא 'נר איש וביתו' (שבת כא ע"ב), האיש מוריש לביתו את ירושת אבותיו, והידור המצוה הוא 'נר לכל אחד ואחד' (שם). דבר זה מוכיח על ההישג של ההורשה: הנר הנדלק ביד הבנים הוא תוצאה של הנר שהדליק האב. דוגמתו של האב, המביא את בניו הקטנים והגדולים אל האור מקדישה את נשמותיהם להיות שומרי הנר שלא יכבה בתקופה שלילה וחושך מוסרי שוררים בה מסביב. הם שומרים את טהרת הנר בזמן שרוח הטומאה חודרת לתוך ההיכל ובתי הכנסת, והם ימשיכו לשמור את הנר גם אחרי פטירתם של הוריהם".

היוונים בקשו "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך", ומנגד עומדת עוצמת הרוח שמחדיר מתתיהו בסובביו. בדומה לזה ראינו אצל יעקב אבינו, שכשראה את פני יוסף נוכח לדעת שעוצמת הרוח שהחדיר בבניו מסוגלת לעמוד גם במבחן טומאת מצרים.

תפקידו של האב בישראל, הוא להטעין את ילדיו במטען רוחני רב עצמה שיסייע להם לצלוח את מסע חייהם ולעמוד בכל ההתמודדויות שעלולות לעמוד לפתחם.

התפילה ולספר תהלים. בתקופה זו עמד בראש המערכה להפרדת הקהילה האורתודוקסית מהקהילה הכללית, שנטתה לרפורמיות. הרב הירש התנגד נחרצות לראשוני חייבת ציון ולרעיון החדש של הלאומיות היהודית כמטרה לגאולת העם, אף בציונה הדתי.

חשבון נפש של אב בישראל

נסיים בדברים שכותב הרש"ר הירש בחלקו השני של הספר²⁰, שם מתאר את המבחן שצריך כל אב בישראל לעבור בשעה שבנו מגיע לגיל המצוות, ובכך מעמיד אותנו ביתר שאת מול התפקיד החשוב המוטל על האב, וזו לשונו:

"בהגיע עת הבר-מצוה, לאחר שהנער עמד במבחן וידע להשיב תשובות מתאימות לכל השאלות שהוצגו לפניו, מבלי לטעות... ולאחר שאמר בעל פה ובהתרגשות ילדותית את כל שלוש עשרה העיקרים, ולאחר שכל הדודים והקרובים ברכוהו בברכת מזל טוב... האם תוכל אתה, אב בישראל, לגשת לפני ה' ולברך 'ברוך שפטרני מעונשו של זה'? האם תוכל לעמוד ולומר לפני אביך שבשמים, שמלאת את חובתך בתור אב וציידת את בנך בכל הצידה הדרושה לו בדרך חייו, כדי לעמוד במאבקים הקשים ובניסיונות הרבים המצפים לו? ואם בעתיד ירמוס בנך ברגל גאווה את מצוות התורה ואת מידות המוסר, משום שלא יעצור כוח להיאבק נגד היצרים החושניים, התאוות והתעתועים למיניהם, והוא יתכחש לכל אשר למד ב'שיעורי הדת' בילדותו - האם לא עליך תחול האחריות לכך, והאם לא אתה תהיה אשם באורח חייו הנלוז של בנך? האם תוכל להצטדק ולטעון, כי אתה מצדך נתת לו את כל האמצעים שיוכל ללמוד תורה, לקלוט את אורה ולהתבשם בקדושתה, כדי לחיות חיים של יהודי נאמן?"

הרש"ר הירש קורא לכל אב בישראל לערוך חשבון נפש פנימי, לא חשבון נפש משתק אלא חשבון נפש שמסייע ליטול אחריות ולהקנות לילד את המטען הרוחני שהוא זקוק לו. ילדי ישראל צריכים לגדול בתוך אוירה של לימוד תורה ויראת שמים. מול עולם שמנסה "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך", אנו נדרשים לגדל דורות שדרך החיים שלהם מושתתת על על תלמוד תורה ועל קיום תורה ומצוות.

²⁰ יסודות החינוך ח"ב עמ' קלד.